

การท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ของผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่างๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี
Buddhist Tourism to enhance the Faith in Buddhism
of the Pilgrims in Kanchanaburi Province

พระศรีรัชมมงคลบัณฑิต^๑

Phra Sri Rachamongkolbandit

แหวนทอง บุญคำ^๒

Vhantong Boonkhum

พระมหาวิสุตร วิสุทธิปัญญา^๓

Phra Maha Visoot Wisutthipuny

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อศึกษาการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี ๒. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของผู้จาริกแสวงบุญ ๓. เพื่อกำหนดเส้นทางและจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของประชาชน วิจัยดำเนินการวิจัยผสมผสาน การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยการสุ่มแบบเจาะจง การวิจัยเชิงปริมาณได้ สุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวซึ่งมาท่องเที่ยวใน ๔ วัด ๆ ละ ๔๐ คน โดยใช้โควตา เครื่องมือการเก็บข้อมูลมี ๔ คือ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (ปลายเปิด) แบบสนทนากลุ่ม และแบบสังเกตการณ์แบบมีโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยประมวลผลเพื่อคำนวณค่าสถิติต่าง ๆ การตีความหมายตามเนื้อความหลัก ในภาพรวมและ ทำการสังเคราะห์ ในประเด็นที่สำคัญ ๆ นำเสนอผลของการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีพรรณนาการ ผลการวิจัย พบว่า การท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของผู้จาริกแสวงบุญมีความสัมพันธ์ ระดับหนึ่ง ขาดความมุ่งมั่นในการปฏิบัติตามหลักธรรม ๒) มีความสัมพันธ์ระดับหนึ่งกล่าวคือในระดับไหว้พระขอพรทำบุญนั้นอยู่ในระดับสูงส่วนในระดับการฟังธรรมปฏิบัติธรรมนั้นอยู่ในระดับต่ำ และ ๓) เส้นทางที่จะไปท่องเที่ยวในวัดแหล่งท่องเที่ยวทั้ง ๔ แห่งนี้มีความสะดวกสบายเดินทางได้ ๓ รูปแบบหลัก ปัญหาในการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือความร่วมมือระหว่างผู้ไปท่องเที่ยวและเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวในการจัดเวลาและกิจกรรมจะส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และปัญหาเรื่องขาดงบประมาณในการดำเนินงาน

^{๑,๒,๓} อาจารย์ประจำหลักสูตร คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Email:jowkoonarun๑๐๑@gmail.com

คำสำคัญ ๑. การท่องเที่ยวเชิงพุทธ ๒. ศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ๓. จาริกแสวงบุญ

Abstract

This article has an objective ๑. To study Buddhist tourism to promote the faith in Buddhist principles of pilgrims in temples in Kanchanaburi Province ๒. To analyze the relationship between Buddhist tourism and the promotion of faith in Buddhist principles. ๓. To set routes and create a Buddhist tourism guide to promote people's faith in Buddhist principles. Combined research methods of in-depth interviews with ๑๒ key informants; ๔ abbots, ๔ lay people, and ๔ community leaders, focus group discussions with ๒๐ key informants, and questionnaire from ๑๖๐ tourists visiting ๔ temples, ๔๐ tourists for each temple. The instruments were questionnaire, in-depth interview form, focus group discussion form, and structural observation form. The data were analyzed by statistic instrument and content analysis. The results of the study were presented in a descriptive method. The results of the study found that: ๑) the Buddhist tourism played a role in enhancing the faith in Buddhism of the pilgrims but the pilgrims still lacked of enthusiasm in Dhamma practice, ๒) the relation between Buddhist tourism and enhancement of the faith in Buddhist teachings in the form of worship and making merit was at a high level, but the level was quite low in listening to a sermon and Dhamma practice, and ๓) the routes to reach the ๔ temples were comfortable. The pilgrims could travel to those temples by bus, van and car in a one day respectively. The problems were that the activity schedules of the temples could not match with the pilgrimage schedules of tourists, and the temples lacked of budget to handle a number of pilgrims annually. With the cooperation of pilgrims and temples, Buddhist tourism could fulfill the requirement of pilgrims, enhance the faith in Buddhism, and provide advantages to society.

Keywords: ๑. Buddhist tourism ๒. The faith in Buddhism ๓. Pilgrimage

บทนำ

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้พระราชทานพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๓ ความตอนหนึ่งว่า "...พระพุทธศาสนา แสดงความจริงของชีวิต แสดงทางปฏิบัติที่จะให้บรรลุความสุขสูงสุดของชีวิต มีวิธีการสั่งสอนที่ยึดหลักเหตุและผลว่า ทุกสิ่งเกิดจากเหตุ ผู้ใดประกอบเหตุอย่างไร เพียงใด ก็ได้ผลอย่างนั้นเพียงนั้น..." นั่นก็

หมายความว่า พระเจ้าอยู่หัวท่านทรงชี้ให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาว่า สามารถแสดงความจริงของชีวิตมนุษย์ได้อย่างถูกต้องมีเหตุผล สามารถที่จะปฏิบัติได้และเห็นผลได้อย่างแท้จริงโดยไม่จำกัดเรื่องกาลเวลา สถานที่ หากปฏิบัติเหตุบำรุงเหตุให้เต็มที่ได้แล้วผลก็จะสำเร็จได้ตามนั้น แต่ว่า ชาวพุทธทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งอาจจะได้อะไรง่าย ๆ ขาดเหตุผล ไม่นึกถึงเหตุผลว่าสมควรหรือไม่ เพียงแต่การอ่อนน้อมเฉย ๆ ก็อาจจะได้รับความสมหวัง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธคือการเดินทางไปเพื่อท่องเที่ยวยังวัดวาอารามต่าง ๆ เพื่อจะสักการะกราบไหว้พระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในวัดเป็นเรื่องที่ดีของพุทธศาสนิกชนผู้จาริกไปเพื่อแสวงบุญ แต่ถ้าจะให้ดีมากยิ่งขึ้นจำเป็นที่จะต้องรู้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเพื่อจะได้นำไปปฏิบัติในขณะที่จาริกแสวงบุญในสถานที่นั้น ๆ สอดคล้องนโยบายรัฐบาลในเรื่องการศึกษาและเรียนรู้ การทะนุบำรุงศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ข้อ ๔.๕ ที่ว่า ทะนุบำรุงและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ สนับสนุนให้องค์กรทางศาสนามีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ตลอดจนพัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างสันติสุขและความปรองดองสมานฉันท์ในสังคมไทยอย่างยั่งยืน และยังซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔ ส่วนที่ ๔ ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ วัตถุประสงค์ข้อ ๑.๑ เพื่อปรับเปลี่ยนให้คนในสังคมไทยมีค่านิยมตามบรรทัดฐานที่ดีทางสังคม เป้าหมายการพัฒนา ข้อ ๒.๑.๑ คนไทยส่วนใหญ่มีทัศนคติและพฤติกรรมตามบรรทัดฐานที่ดีของสังคมเพิ่มขึ้น แนวทางการพัฒนา ข้อ ๓.๑ ปรับเปลี่ยนค่านิยมคนไทยให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีวินัย จิตสาธารณะ และพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ข้อ ๓.๑.๓ ปรับวิธีการเผยแผ่หลักศาสนาให้มุ่งชี้แนะแนวทางการดำรงชีวิตตามหลักธรรมศาสนาที่เข้าใจง่าย สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง นำไปสู่การปลูกฝังค่านิยมที่ดีงาม และ ๓.๗.๔ ส่งเสริมผู้เผยแผ่ศาสนาให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีตามศาสนาของแต่ละศาสนา และเร่งฟื้นฟูศรัทธาให้สถาบันศาสนาเป็นศูนย์รวมจิตใจและที่ยึดเหนี่ยวของคนในสังคมรวมถึงสอดคล้องกับพันธกิจมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ข้อ ๓ คือการส่งเสริมให้บริการวิชาการแก่สังคม ชุมชนและท้องถิ่นโดยเฉพาะวิชาการทางพระพุทธศาสนา

การท่องเที่ยวเชิงพุทธเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการท่องเที่ยว ณ ปัจจุบัน แต่การท่องเที่ยวโดยมากจะเป็นการไปกราบไหว้พระพุทธรูปหรือรูปปั้นพระสงฆ์หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เท่านั้น ส่วนที่จะมีศรัทธาในเรื่องกรรมและผลแห่งกรรมนั้นมีจำนวนน้อย ดังนั้นจึงเป็นเรื่องจำเป็นและเป็นการกิจสำคัญที่ทางมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยจะได้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาแก่ผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี ให้ถูกต้องมากยิ่งขึ้น อันจะนำมาซึ่งสันติสุขอย่างแท้จริงแก่สังคมไทย

จากสภาพปัญหาดังกล่าวมา ถ้าได้มีการส่งเสริมศรัทธาแก่ผู้จาริกแสวงบุญในด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องเหมาะสมก็จะเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลให้มากยิ่งขึ้น ขึ้นไป คณะผู้วิจัยเห็นว่า การส่งเสริมศรัทธาแก่ผู้จาริกแสวงบุญในด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ถูกต้องเหมาะสมเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและจำเป็นอย่างเร่งด่วน จึงได้ทำวิจัยเรื่องนี้เพื่อจะสำรวจเส้นทางการจาริกแสวงบุญ วิธีการส่งเสริมศรัทธาแก่ผู้จาริกแสวงบุญในด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สำหรับการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดกาญจนบุรี และคู่มือการปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสมในขณะที่จาริกแสวงบุญ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี
๒. เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของผู้จาริกแสวงบุญ
๓. เพื่อกำหนดเส้นทางและจัดทำคู่มือการท่องเที่ยวเชิงพุทธเพื่อส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาของประชาชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed research) ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) กับวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) มีวิธีดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังต่อไปนี้

การเลือกพื้นที่ เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ทำวิจัย คือ ๑) เป็นพื้นที่ที่ประสบผลสำเร็จในการท่องเที่ยวเชิงพุทธเป็นอย่างดี / ต้นแบบที่ดี ๒) กลุ่มประชากรมีความพร้อมที่จะให้เข้าไปทำวิจัย ๓) ระยะทางไม่ไกลจากกรุงเทพฯ มากนัก นั่นคือ วัดวังขนายทายิการาม วัดถ้ำเสือ อำเภอท่าม่วง วัดเทวสังฆาราม วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

การสำรวจพื้นที่ก่อนลงภาคสนาม คณะผู้วิจัย ได้เดินทางมาติดต่อประสานงานกับคณะสงฆ์ของวัดที่เป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยอธิบายให้ท่านเจ้าอาวาสแต่ละวัดเข้าใจว่าต้องอย่างไรบ้าง และได้มีหนังสือขอความอนุเคราะห์ร่วมมือในการปฏิบัติงานวิจัยภาคสนาม พร้อมทั้งได้กำหนดรายละเอียดไว้เป็นอย่างดี

การวางแผนก่อนปฏิบัติงานภาคสนาม คณะผู้วิจัย ได้มีการประชุมปรึกษาเพื่อการวางแผนไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นระบบและเป็นไปในลักษณะเดียวกัน โดย ๑) นักวิจัย ๑ รูป/คน สัมภาษณ์เชิงลึกเป็นรายบุคคล ๑ คน โดยท่านหนึ่งเป็นผู้ถาม และอีกท่านหนึ่งเป็นผู้จดบันทึกอย่างละเอียด ๒) สัมภาษณ์เป็นรายบุคคล คือ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) จำนวน ๑๒ รูป/คน ๓) สนทนากลุ่ม (๕ คน) ๔ กลุ่ม ๔) นักวิจัย ๒ รูป/คน เก็บข้อมูลด้วยแบบสังเกตการ ๕) นักวิจัย ๒ รูป/คน แจกแบบสอบถาม ๖) มอบหมายให้เก็บข้อมูล การเดินทางเข้าพื้นที่และแบบสำรวจสภาพพื้นที่เบื้องต้น

ประชากรที่ศึกษาและการสุ่มตัวอย่าง ๑) ประชากรที่ศึกษา ได้แก่ ผู้จาริกแสวงบุญทั้งชายและหญิงในจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดอื่น ๆ จำนวน ๓๙๐ คน ๒) การสุ่มตัวอย่าง ได้ทำการเลือกประชากรในการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากจำนวนวัด ๔ วัด ๆ ละ ๓ คือ ๑) เจ้าอาวาสหรือผู้แทน ๒) ทายกหรือทายิกา ๓) ผู้นำชุมชน รวมทั้งหมด ๑๒ คน ในการสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล จากจำนวน ๔ วัด ๆ ละ ๕ คือ ทายกหรือทายิกาและผู้นำชุมชน รวม ๒๐ คน ในการ

สนทนากลุ่ม สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณได้สุ่มตัวอย่างจากนักท่องเที่ยวซึ่งมาท่องเที่ยวใน ๔ วัด ๆ ละ ๔๐ คน โดยใช้โควตาเพื่อสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยได้สุ่มตัวอย่างแบบคนเว้นคน จนกว่าจะครบวัดละ ๔๐ คน รวม ๔ วัด ได้ ๑๖๐ คน

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ๑) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ๒) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ๑) เครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) ซึ่งประกอบด้วย ๓ ขั้นตอน คือ (๑) ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม (๒) การท่องเที่ยวเชิงพุทธ (๓) ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ๒) เครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ได้แก่ (๑) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล (๒) แบบสนทนากลุ่ม (๓) แบบสังเกตการณ์แบบมีโครงสร้าง (๔) แบบสำรวจเส้นทางการเดินทาง

การสร้างและการตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ ขั้นตอนการสร้างแบบสอบถาม (Questionnaire) คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างแบบสอบถามในการวิจัย โดยศึกษาเอกสารวิชาการและจากงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธ ตามขั้นตอนของหัวข้อ วัตถุประสงค์ และสมมติฐานการวิจัย ดังนี้ ๑) ศึกษาแนวความคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำวิจัย ๒) สร้างแบบสอบถามจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำไปปรับปรุงให้เหมาะสมและครอบคลุมขอบข่ายงานวิจัย ๓) นำแบบสอบถามไปให้กรรมการที่ปรึกษาตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา (Content Validity) จำนวน ๓ รูป/คน ๔) นำแบบสอบถามไปทดลองใช้ (Try - out) กับนักท่องเที่ยวเชิงพุทธที่จาริกแสวงบุญไปยังวัดตะคร้ำเอน และวัดทิพย์สุคนธาราม จังหวัดกาญจนบุรีซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน วัดละ ๑๕ ตัวอย่าง รวมจำนวน ๓๐ ตัวอย่าง เพื่อตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือโดยให้ผู้เชี่ยวชาญทั้ง ๓ รูป/คน ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหา (Content Analysis) พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขบางข้อให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น จึงเป็นแบบสอบถามที่มีคุณภาพสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามได้ต่อไป และ ๕) จัดพิมพ์แบบสอบถามเพื่อเตรียมการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล การรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอนและวิธีการ ซึ่งได้แก่ ๑) มีหนังสือไปยังเจ้าคณะจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อขออนุญาตเข้าพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล ๒) มีหนังสือไปยังเจ้าอาวาสวัดป่าหมายเพื่อขออนุญาตเข้าพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล ๓) คณะผู้วิจัยเดินทางไปเพื่อดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ๔) นำแบบสอบถามที่ได้มาวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ

การวิเคราะห์ข้อมูลและแปลความหมาย การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปและแปลความหมาย ส่วนแบบสัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล แบบสนทนากลุ่ม แบบสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และแบบบันทึกข้อมูลนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) มีเกณฑ์การวัดค่าเฉลี่ยและความหมาย คือ

คะแนน ๔.๕๑ – ๕.๐๐ = มากที่สุด ๓.๕๑ – ๔.๕๐ = มาก คะแนน ๒.๕๑ – ๓.๕๐ = ปานกลาง ๑.๕๑ – ๒.๕๐ = น้อย ๑.๐๐ – ๑.๕๐ = น้อยที่สุด

สถิติที่ใช้ สถิติที่ใช้ในงานวิจัยนี้คือ สถิติบรรยาย ได้แก่ ค่าร้อยละ มัชฌิมเลขคณิต ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และสถิติอนุมานของเพียร์สัน (Pearson product moment เพื่อทดสอบความสัมพันธ์ของตัวแปรอิสระและตัวแปรตามโดยกำหนดค่านัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

การกำหนดเส้นทางและการทำคู่มือ เมื่อการวิจัยสิ้นสุดลงคณะผู้วิจัยจะทำการกำหนดเส้นทางในการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดกาญจนบุรีแก่นักจาริกแสวงบุญทั้งหลายเพื่อความสะดวกในการวางแผนท่องเที่ยวและจะทำคู่มือเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในขณะไปถึงวัดนั้น ๆ ว่าต้องทำอะไร มีอะไร ที่ต้องกราบไหว้บูชา จะอธิษฐานอย่างไรจึงจะเป็นไปตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

การนำเสนอผลการวิจัย นำเสนอข้อมูลในรูปของตารางประกอบความเรียง

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยด้านปริมาณ

ในด้านความเชื่อต่อกรรมและผลของกรรม พบว่า ผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี มีความเชื่อ โดยรวมทั้ง ๒ ด้าน อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๙๐ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านโดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า กลุ่มตัวอย่าง มีความเชื่อ ด้านกรรม อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๙๔ และมีความเชื่อ ด้านผลของกรรม อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๘๗ ตามลำดับ

ในด้านความเชื่อต่อกรรมพบว่า กลุ่มตัวอย่าง มีความเชื่อ ด้านกรรม อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๙๔ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับตามค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า กรรมที่บุคคลทำไว้อย่อมติดตัวไปเหมือนเงาติดตามตัวไป อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๑๘ รองลงมา คือ การตัดสินใจดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับเจตนา อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๑๐ คนเราเกิดมาได้เพราะกรรมทำให้เกิด อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๐๘ บ้านเมืองจะสงบหรือวุ่นวายเพราะกรรมที่ประชาชนทำร่วมกัน อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๐๑ และพ่อแม่รักลูกทำกรรมแทนลูกได้ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๓๗ ตามลำดับ

ในด้านความเชื่อต่อผลของกรรม พบว่า กลุ่มตัวอย่าง มีความเชื่อ ด้านผลของกรรม อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๘๗ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๕๑ รองลงมา คือ ร่ำรวยในชาตินี้เพราะทำบุญไว้ในชาติที่ผ่านมา อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๙๑ คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยเพราะเคยฆาตกรรมสัตว์ไว้ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๘๙ คนที่โกรธตายไปจะต้องตกนรก ถ้าเกิดเป็นคนก็หน้าตาผิวพรรณไม่ดี อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๕๘ และคนที่ไม่อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่จะเกิดในตระกูลต่ำ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๔๖ ตามลำดับ

จากการตั้งสมมติฐานของการวิจัยไว้ว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีวัดที่มาท่องเที่ยว ภูมิลำเนา เพศ อายุ การศึกษา และอาชีพต่างกัน มีความเชื่อ ด้านกรรม และด้านผลของกรรม โดยรวมทั้ง ๒ ด้าน แตกต่างกัน พบว่า กลุ่มตัวอย่าง มีความเชื่อ ด้านกรรม โดยรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย ๓.๙๔ เมื่อแยกตามวัดที่มาท่องเที่ยว พบว่า วัดเทวสังฆาราม มีความเชื่อ อยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีค่าเฉลี่ย ๔.๒๑ รองลงมา คือ วัดวังขนาย อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๙๗ วัดไชยชุมพลชนะสงคราม อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๙๑ และวัดถ้ำเสือ อยู่ในระดับมาก โดยมีค่าเฉลี่ย ๓.๖๖ ตามลำดับ

ความคิดเห็นในการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่ส่งเสริมความเชื่อในเรื่องกรรมให้เป็นประโยชน์ต่อประชาชนในการผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า กลุ่มตัวอย่างแสดงความคิดเห็นว่า กรรมนั้นเน้นที่ปฏิบัติ และการกระทำบางที่เน้นแต่วัตถุเชิงพาณิชย์ กลิ่นจากโรงงานอาหารสัตว์ ข้างวัดเหม็นทำให้ประชาชนรู้ถึงเรื่องการกระทำให้เกิดกรรม ทำให้ดีที่สุตต่อตนเองและสังคม จะดีหรือชั่วก็อยู่ที่การกระทำของบุคคล ความรู้สึกและจิตสำนึกของผู้ที่มาเที่ยวเป็นประโยชน์ในด้านพระพุทธศาสนาให้คนไทยได้เคารพศาสนา การใช้ชีวิตต่อสังคมไทยให้มีการพึ่งพาอาศัยกัน ทำให้ทุกคนเข้าหาธรรมะให้มากที่สุด ให้สามัคคีกัน กรรมของใครของมัน

ส่วนด้านข้อเสนอแนะ พบว่า กลุ่มตัวอย่างเสนอแนะว่า น่าจะมีธรรมะบรรยายเปิดให้ผู้มาวัดได้ฟัง เสริมห้องสุขา ป้ายบอกสอนตามวัดมากกว่านี้ ปรับปรุงเรื่องสถานที่จอดรถ เสนอเรื่องกฎแห่งกรรมเป็น VCD ในวัด วัดควรเป็นวัดที่จะไม่ใช่พุทธพาณิชย์ อยากให้พัฒนาให้ดีขึ้นทุก ๆ ด้านในวัดนี้ทั้งผู้คนและในบริเวณวัด ควรมีคิธรรมติดตามต้นไม้ให้มาก ควรมีป้ายบอกสถานที่

ผลวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกในด้านประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า ความจริงแล้วถึงแม้จะเป็นยุคศรัทธาไม่มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นไฮเทคโลโลยีขนาดไหนก็ตาม และแม้จะมีแหล่งท่องเที่ยวมากมายและหลากหลายรูปแบบขนาดไหนก็ตาม การท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งหมายถึงการไปท่องเที่ยวตามวัดวาอารามต่าง ๆ เพื่อไหว้พระ ไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำบุญและอื่น ๆ ก็ยังคงเป็นที่ต้องการของประชาชนกลุ่มหนึ่งอยู่ แต่ในการทำงานในด้านการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเชิงพุทธนั้นจะต้องมีทีมงาน จะต้องมีการบริหารจัดการที่ดี ต้องมีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม และต้องมีการประชาสัมพันธ์ที่มากพอ

ด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีส่วนส่งเสริมความเชื่อในเรื่องกรรม พบว่า ขาดความพร้อมในการบริหารจัดการที่ดีไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ ด้านการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีส่วนส่งเสริมความเชื่อในเรื่องผลของกรรม พบว่า ขาดความพร้อมในการบริหารจัดการที่ดี

ในด้านสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัด พบว่า สถานที่ท่องเที่ยวภายในวัดมีข้อจำกัดหลายรูปแบบ บางวัดจำกัดด้านสถานที่ บางวัดจำกัดด้านสิ่งที่มาดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวไปเที่ยวชม บางวัดจำกัดด้านจำนวนบุคคลากรที่มาให้บริการอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยว แต่ที่ตรงกันก็คือขาดงบประมาณในการบริหารจัดการ คือถึงมีงบบ้างแต่ก็ไม่เพียงพอที่จะจัดหาเพิ่มเติมสิ่งที่เป็นแรงดึงดูดใจที่มากเพียงพอต่อความต้องการแก่นักท่องเที่ยว

และมีข้อเสนอแนะในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่จะส่งเสริมศรัทธาความเชื่อในเรื่องกรรมว่า การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่จะส่งเสริมศรัทธาความเชื่อในเรื่องกรรมนั้น ต้องมีการผสมผสานกันระหว่างความต้องการของนักท่องเที่ยวและพระภิกษุเจ้าถิ่นรวมไปถึงคณะกรรมการบริหารวัดด้วย ต้องทำความเข้าใจกันว่า ในระหว่างเข้าไปเที่ยวในวัดนั้น ๆ เราจะมีกิจกรรมอะไรบ้าง ใครบ้างหรือหน่วยงานใดบ้างต้องช่วยรับผิดชอบงาน เพื่อวัตถุประสงค์คือการส่งเสริมศรัทธาความเชื่อในเรื่องกรรมแก่นักท่องเที่ยวเชิงพุทธคือการไปเที่ยวตามวัดวาอารามต่าง ๆ เรื่องนี้หากต่างคนต่างทำไม่มีทางจะสำเร็จได้

ผลจากการสนทนากลุ่มในประเด็นประโยชน์ของการท่องเที่ยวเชิงพุทธ สรุปได้ว่า มีประโยชน์ด้านจิตใจ เป็นศูนย์กลางศูนย์รวมของจิตใจ มาเที่ยววัดมาไหว้พระ ขอพร เป็นแหล่งเรียนรู้ เป็นศูนย์รวมส่งเสริมอาชีพในกับคนในพื้นที่ จัดอบรมให้นักเรียน ได้รับความสบายใจ ทางวัดก็ได้ประโยชน์จากคนที่มาทำบุญได้ปัจจัยไปทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์ มีรายได้เพิ่ม มีอาชีพ เลี้ยงชีพได้ พัฒนาคนในหมู่บ้านนี้มากขึ้น ทำให้คนมีสังคมมากขึ้น รู้จักการทำบุญ รู้จักการเสียสละ รู้จักการแบ่งปัน ได้ทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ได้รับความรู้ในเรื่องของพระพุทธศาสนา เรียนรู้ในเรื่องของคำสั่งสอนของพุทธเจ้า ทางวัดจะได้ถ้าเป็นเรื่องของทางวัดก็จะได้เงินบริจาค

ประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีส่วนส่งเสริมความเชื่อในเรื่องกรรม สรุปว่า ทำให้คนละชั่ว ทำดีมากขึ้น เกรงกลัวต่อผลของการทำชั่ว แล้วก็มีการปล่อยนก ปล่อยปลา เลี้ยงปลา หรือมีคนป่วยเข้ามาวัดก็จะมองว่ามันเป็นเรื่องของกรรม เขาทำอะไรมา รู้จักการทำบุญมากขึ้น รู้จักการเสียสละ รู้จักการแบ่งปัน ทำให้ตัวเองเป็นคนดีขึ้น ไหว้พระสวดมนต์ แต่ละคนก็มีบุญมีกรรมต่างกัน แต่การที่เราได้มาเข้าวัดถือว่าเป็นกุศลที่จะทำให้ชีวิตของเราดำเนินอย่างมีความสุข กรรมเก่าเป็นผู้กำหนด กรรมใหม่เป็นผู้ชี้ทาง ดังนั้นการเข้ามาวัดก็คือการมาได้กระทำความกุศลผลบุญ กุศลผลกรรมซึ่งเป็นบุญที่เกิดจากการได้มาทำกุศลให้เกิดขึ้นเอง การทำกุศลให้เกิดคือการได้มาทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็ถือว่าเป็นกรรมที่ประเสริฐ เป็นกรรมที่จะต้องติดตัวไป เป็นกุศลผลกรรมที่เรียกว่า อริยทรัพย์อันประเสริฐ มีความเชื่อว่า ถ้าเข้ามาในวัดจะสร้างแต่กรรมดี ทั้งการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความเมตตา กรุณาอะไรต่าง ๆ นี้ จะมีตลอดด้วยการทำบุญด้วยการเอ็นดูสัตว์

ประเด็นการท่องเที่ยวเชิงพุทธมีส่วนส่งเสริมความเชื่อในเรื่องผลของกรรม สรุปว่า มีความเข้าใจที่ถูก เช่น เข้าใจว่า พอไปวัดเราก็รู้อยู่แล้วว่าคือวัด วัดก็คือที่ที่ทุกคนจะไปทำอะไรตามใจไม่ได้ เช่นที่เขียนไว้ว่า วัดไม่ใช่บ้าน ศาสนาไม่ใช่บ่อน นี่คือนี่สิ่งหนึ่งที่พระท่านได้สอนไว้ ก็คือห้ามในเรื่องของอบายมุข พอเราเข้าวัดเราก็จะได้สติ กลับคืนมา แล้วทุกคนก็ไม่กล้าที่ไปทำบาปหรือสิ่งไม่ดีคือกรรมเราก็อย่าไปมองว่าเป็นกรรมชั่วอย่างเดียว เพราะมีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว

ในประเด็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัด สรุปว่า ทั้ง ๔ วัด คือวัดวังขนาฯ วัดถ้ำเสือ วัดเทวสังฆาราม และวัดไชยชุมพลชนะสงคราม มีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย เช่น มีหลวงพ่อสรสเพชร พระบรมสารีริกธาตุ หลวงพ่อสมปรารถนา พระหยก บ่อน้ำแร่ นวดแผนไทย พิพิธภัณฑ์ของของหายากในท้องถิ่น ที่พักคนป่วย มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ เจดีย์ พระบรมสารีริกธาตุ สรีระหลวงพ่อชิน มีถ้ำเสือ หลวงปู่สิน บ่อน้ำทิพย์ พระประธานในพระอุโบสถ

รอยพระพุทธรูป ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในหลวง ร.๙ ทรงปลูกไว้ พระประธาน ภาปร วิหารหลวงปู่ดี หอพระประวัติ สมเด็จพระญาณสังวร รอยพระพุทธรูปจำลอง มณฑปหลวงปู่เปลี่ยน พระพุทธรูปชัยมงคล พระพุทธรูป ร.๑๐ ทิพย์อาชาไนย โบสถ์หลังเก่า โบสถ์หลังใหม่ ศาลาการเปรียญ พิพิธภัณฑ์อักษะสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

และประเด็นสิ่งที่วัดต้องการการสนับสนุนที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงพุทธ พบว่า คืองบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐ การประชาสัมพันธ์ ทิวทัศน์ต่าง ๆ ของรัฐของจังหวัด สถาปนิก วิศวกร เพิ่มเติมป้ายบอกทาง ให้ดี อยากให้การท่องเที่ยวและกีฬาเข้ามาแนะนำและสนับสนุนในการพัฒนา อยากให้ส่งผู้เชี่ยวชาญเข้ามาให้ คำปรึกษาและออกแบบให้ดีขึ้น อยากทำห้องสมุดให้คนสามารถเข้าไปเรียนรู้หลักธรรมทางพุทธศาสนาได้มากกว่าเดิม อยากได้คนมาฝึกภาษาเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยวให้ การจัดรถวิ่งเข้า – ออก อยากปรับปรุงถนน อยากส่งเสริมการให้ความรู้ผ่านสื่อ อยากมีสื่อมัลติมีเดีย อยากจะให้สถานศึกษาพานักเรียนนักศึกษาเยาวชนเข้ามาชม และเรียนรู้เกี่ยวกับทางพุทธศาสนา อยากให้ส่งเสริมด้านความปลอดภัย อยากให้มีพิพิธภัณฑ์ให้เป็นวงจรของ ระบบการท่องเที่ยว ผู้นำนักท่องเที่ยวไปเที่ยวชมในแต่ละที่ในวัด อยากจะได้คำแนะนำจากท่านผู้รู้

อภิปรายผลการวิจัย

การท่องเที่ยวเชิงพุทธนอกจากที่จะได้ความเพลิดเพลินเจริญใจตามสมควรแล้วสิ่งที่ได้อีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย เพราะนักท่องเที่ยวเชิงพุทธนี้จะมีการทำบุญไหว้พระ ขอมพร การกระทำแบบนี้เป็นเครื่องตัดสินว่า นักท่องเที่ยวเชิงพุทธมีความเชื่อเรื่องผลของกรรมแต่อาจจะมาน้อย ไม่เท่ากัน ที่แน่ ๆ สิ่งที่นักท่องเที่ยวเชิงพุทธได้ทำบุญไหว้พระขอมพร หรือแม้แต่การทำบุญสะเดาะเคราะห์ก็ด้วยความหวังผลที่ตนจะได้รับในอนาคตข้างหน้าของทั้งชาตินี้หรืออาจจะไปถึงชาติหน้าตามคำที่ตนเองอธิษฐานต่อหน้า พระพุทธรูปหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้ว่า คนที่ร่ำรวยและยากจน ต่างกัน โง่และฉลาดต่างกัน อายุสั้นอายุยืนกว่ากัน ลาภน้อยลาภมากกว่ากัน ยศต่ำยศสูงต่างกัน แข็งแรงอ่อนแอ กว่ากัน หน้าตาดีหรือซี้เหร่กว่ากัน มาจากผลของกรรมทั้งนั้น สอดคล้องกับกุลวรา สุวรรณพิมล. (๒๕๔๘) การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีความสัมพันธ์กันกับการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งในที่นี้หมายถึงหลัก กรรม ทั้งเรื่องของกรรมและผลของกรรมแน่นอน ทั้งนี้เพราะในวัดกลุ่มตัวอย่างได้ระบุว่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธมี ประโยชน์แก่ ๓ ส่วนซึ่งหนึ่งในนั้นก็ประโยชน์สำหรับนักท่องเที่ยวเชิงพุทธเองอันได้แก่ได้รับรู้วัฒนธรรมและ ประเพณีของชาวพุทธ รักชาติวัฒนธรรมไทย นำคำสอนไปปฏิบัติ ก่อให้เกิดศรัทธา ถวายสิ่งของซึ่งเป็นการถวายมา ทะนุบำรุงในพุทธศาสนา ได้มาปฏิบัติธรรมคือการสมาทานศีล สวดมนต์ภาวนา ได้ความสุขทั้งทางกายและทางใจ กราบพระบูชาพระ ถวายสังฆทาน รับศีล ฟังพระพูดพระสอน ทำบุญทำทาน ได้ประโยชน์ด้านจิตใจ ซึ่งประโยชน์ที่ นักท่องเที่ยวได้รับทั้งหมดนี้เมื่อสรุปแล้วก็เป็นเรื่องกรรมหมายถึงการกระทำที่ดี เช่น ไหว้พระ สมาทานศีล ถวาย สังฆทาน ทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ และผลของกรรมคือความสุขกายและสุขใจ

อนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างการท่องเที่ยวเชิงพุทธกับการส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ของผู้จาริกแสวงบุญ นั้นมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือที่นักท่องเที่ยวเชิงพุทธซึ่งในที่นี้ก็คือผู้จาริกแสวงบุญนั่นเอง ตัดสินใจพากันไปเที่ยวแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ ซึ่งภัทรสุภา ลีลานภาพรรณ. (๒๕๕๑). กล่าวว่ำนั่นก็แสดงว่า

ต้องการอะไรสักอย่างอยู่ในใจ เช่น ต้องการไปไหว้พระขอพร หรือทำบุญด้วย ซึ่งจะได้ประโยชน์ด้วยคือประโยชน์ในชาตินี้ หรือประโยชน์ในชาติหน้าหรืออาจจะถึงต้องการประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน นั่นก็คือเบื่องลึแล้วนักท่องเที่ยวก็มีศรัทธาในหลักธรรมคือหลักกรรมและการให้ผลของกรรมจึงได้ตัดสินใจเดินทางไปเที่ยวยังวัดต่าง ๆ ซึ่งมีสถานที่วัดและบุคคลที่ตอบความต้องการของตนได้จึงเกิดการท่องเที่ยวในสถานที่อันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธนั่นเอง

การท่องเที่ยวเชิงพุทธมีส่วนส่งเสริมศรัทธาคือความเชื่อในหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาคือหลักกรรมและการให้ผลของกรรมแก่ผู้จาริกแสวงบุญตามวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๔ วัด ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ได้จริง ทั้งนี้ก็อาศัยเกณฑ์วัดคือประโยชน์ที่ได้จากการท่องเที่ยวเชิงพุทธ พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวที่เข้ามาวัดกลุ่มตัวอย่าง เช่น มาเที่ยวชมวัด มาไหว้พระ ไหว้สิ่งศักดิ์ในวัด มาขอพร ทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ และจำนวนของนักท่องเที่ยว

ส่วนที่เป็นปัญหาหรืออุปสรรคในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่สำคัญมากก็ต้องงบประมาณในการบริหารจัดการทั้งด้านการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ การดูแลรักษา การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทั้งทางด้านวัตถุ สื่อการประชาสัมพันธ์ บุคคลผู้ออกแบบอะไร ๆ ต่าง ๆ ในวัดแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่น่าสนใจน่าประทับใจที่ได้มาเที่ยวชม ผู้นำเที่ยวในวัดที่มีจำนวนเพียงพอ

องค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้การท่องเที่ยวเชิงพุทธหรือการท่องเที่ยวตามวัดวาอารามต่าง ๆ ที่จะมีส่วนส่งเสริมศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้น นั้นมี ๓ ฝ่าย(พระมหาสุริยา มะสันเทียะ, ๒๕๕๘) คือ ๑) ฝ่ายเจ้าภาพของแหล่งท่องเที่ยวที่จะต้องมีส่วนดึงดูดนักท่องเที่ยวที่เพียงพอและน่าสนใจ ต้องมีการนำเสนอหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาในหลากหลายรูปแบบ เช่น การแสดงธรรมะ การเปิดธรรมะผ่านสื่อ การมีป้ายอธิบายธรรม ป้ายบอกสถานที่สำคัญ ๆ ภายในวัดให้เพียงพอ การมีคนนำเที่ยวที่พูดธรรมอธิบายธรรมได้ ๒) ฝ่ายนักท่องเที่ยว ผู้นำในการท่องเที่ยวต้องอธิบายธรรมะได้ ต้องบอกได้ว่า ในวัดแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธมีอะไรบ้างที่ต้องไปเที่ยวชม มีความสำคัญอย่างไร เรามาวัดนี้จะได้อะไรบ้าง ต้องมีกิจกรรมฟังบรรยายธรรมและร่วมทำบุญเป็นกลุ่มสัก ๑๐ นาที ต่อ ๑ วัด และ ๓) ฝ่ายรัฐบาลต้องจัดงบประมาณมาส่งเสริมกิจกรรมในด้านนี้ด้วยเพราะจะเป็นการสร้างคนดีให้แก่สังคม ทำให้บุคคลพลเมืองของชาติเป็นคนดีในสังคมได้อีกรูปแบบกิจกรรมหนึ่ง และที่สำคัญก็คือแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธทั้ง ๔ วัด จะได้เป็นต้นแบบในการท่องเที่ยวเชิงพุทธแบบเข้าเย็นกลับได้ เมื่อต้องการไปท่องเที่ยวเชิงพุทธขึ้นก็จะนึกถึงและพากันไปแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธทั้ง ๔ วัดนี้ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธอื่น ๆ ก็จะได้มาดูงานแล้วนำไปพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในวัดของตนได้

เอกสารอ้างอิง

กุลวรา สุวรรณพิมล. (๒๕๕๘). ความหมายของนักท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : เพียร์สัน เอ็ดดูเคชั่น อินโดไชน่า.พระราชทานพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชกับคำสอนของพระพุทธศาสนาแก่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๓.

พระมหาสุริยา มะสันเทียะ(๒๕๕๘) งานวิจัย ประสิทธิผลของกลยุทธ์การตลาดที่มีผลต่อการส่งเสริมคุณค่าการท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนาพระอารามหลวงในกรุงเทพมหานคร. มหาวิทยาลัยสยาม กรุงเทพมหานคร
วารสารวิทยาลัยพาณิชยศาสตร์บูรพาปริทัศน์ : ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน
ภัทร์สุภา สีสานภาพรรณ. (๒๕๕๑). การท่องเที่ยวเชิงพุทธ : กรณีศึกษาแหล่งวัฒนธรรมในกรุงเทพมหานคร. สาร
นิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ, เล่มที่ ๑๑,๑๔,๒๙, กรุงเทพมหานคร : โรง
พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๘.
แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔.